

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 6 Haziran 2005 Sayı: 1

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 6 June 2005 No: 1

TÜRK DİLİNDE ORGAN ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME -ANA VE ARA TEMEL KELİMELER-

Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan *

Dillerin söz varlığında temel kelimeler önemli bir yer tutarlar. Bu kelimeler, gösterdiği nitelikler dolayısıyla dil akrabalıkları, dil ayrışması, dil öğretimi, dil tarihi ve dilbilgisi gibi dil incelemelerinde ilk olarak başvurulmuş kelime kategorisini oluştururlar. Dilbilimciler tarafından dillerin söz varlığında sayı adları, hayvan adları, organ adları gibi adbilimi verileri temel kelimeler olarak kabul edilmektedirler. Biz bu yazımızda bir yandan temel kelimelerin özellikleri belirlemeye çalışırken diğer taraftan da Türk söz varlığında kullanılan ana ve ara temel organ adlarını eş zamanlı ve art zamanlı olarak ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Temel kelimeler, Adbilimi, Organ Adları, Türk Söz Varlığı

A Study on Organ Names in Turkish Language Main Basic Words and Sub Basic Words

The basic words in the lexicon of languages occupy an essential place. These words, due to the characteristics they have are firstly to be categorised when studying the language interrelations, language differences, language teaching, language history and grammar. The numeral names, animal names, names of body parts, in some other words, data coming from the science of lexicology are accepted as basic names in the lexicon of languages by linguists. In this article on one hand we aim to identify the characteristics and criteria of basic words and on the other hand to examine synchronically and diachronically the used main and sub basic names of body parts in Turkish lexicon.

Key Words: Basic words, Onomastic, Names of Body Parts, Turkish Vocabulary

Giriş

Dillerin söz varlığındaki kelimeler çeşitli nitelik ve niceliklerine göre ele alınıp değerlendirilebilirler. Bu değerlendirmeler sonucunda dillerin özellikleri hakkında genel yargılara varılabilir. Örnek olarak söz varlığı içindeki isim ve fiil türündeki kelimeler karşılaştırılıp genel ağırlık ortaya konabilmekte ya da dış öğeler (alıntı) ele alınıp söz varlığının yerliliği veya katışıklılığı hakkında fikir edinilebilmektedir.

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, Edirne

Dillerin söz varlığı içindeki kimi kelimeler, diyalektler arasında dil gelişimi, kültür farklılığı, zaman, coğrafya gibi ayırıştırıcı unsurlarla çok değişik kullanımlar göstermekte ya da -bütün bu farklılıklara rağmen- ortak olarak kullanılmaktadır. Tü. *paspas* (KTLS, s.692-693) kelimesi, Az. *ayagsilän*; Tkm. *ayak sı:lğıç, gi:relğedä:ki, boras*; Kaz. *töseniş; örme; tokıma*; Kır. *but sürküç*; Özb. *päläs, boyrä, şâlçä*; Ta.'nde *çıpta*; Başk.'de *sıptä*; Yuy. *çığdan, bora* gibi çeşitli leksik, biçimlik ve seslik farklılıklarla kullanılırken; Tü. *ılık* kelimesini, Az. *ılığ*; Tkm. *yılı*; Kaz. *jılı*; Kır. *ılı...~cılı*; ; Özb. *ılı...*; Ta. *cılı*; Başk. *yılı*; Yuy. *illı...*, *ilman* gibi sadece lehçelerin tarihi gelişimine paralel olarak seslik değişmelerden ibaret bir farklılık içerisinde görebiliriz.

Bu durumda genel söz varlığı içinde iki tür kelime grubundan da söz edebiliriz. Temel kelimeler (Alm. *erbwort, grundwort, grundbedeutung*; Fr. *vocabulaire essentiel, vocabulaire primitif*; İng. *basic vocabulary*, Osm. *aslî kelime, kelime-i aslî*) ve yan kelimeler. Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde "temel kelime"yi şöyle tanımlamaktadır (Korkmaz, 2003 s.213).

"Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türemelere temel oluşturan tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök değerindeki taban kelime: *baş, taş, saç, kol, göz, diz, al-, bul-, gel-, ye-, sil- koru-, boya-, ıgaç "ağaç", ayak, dere, tepe vb.*"

Yukarıdaki tanımın, temel sözcüklerin en önemli özelliklerinden biri olan "tarihî kullanım" niteliğini belirtmekle birlikte kimi aksayan yönleri vardır.

Mehmet Hengirmen tarafından yazılmış olan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde söz konusu terim, "İnsan yaşamında birinci derecede önemli olan, çok kullanılan ve tarihsel süreç içerisinde en az değişikliğe uğrayan sözcüklerin oluşturduğu bütünlük." (Hengirmen, 1999, s. 355-356.) şeklinde tanımlanarak maddenin devamında temel sözcüklere örnekler verilmiş, yabancı dil öğretimindeki yeri belirtilmiş, temel kelimelerin sıklığı üzerinde durulmuş ve temel söz varlığına giren 2000 kadar kelime belirtilmiştir.

Doğan Aksan'ın tanımı ise şu şekildedir (Aksan, 1995, s.341-343.): "... Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan bu öğeler (temel kelime. YN), insan yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtan sözcüklerdir." Tanımdan sonra temel kelimelere örnekler vermiş, yabancı dil öğretiminde sözü edilen kelimelerin önemine değinmiş daha sonra da terimin mahiyetini tartışmaya açmıştır.

Gerhard Doerfer temel sözcükleri “ ... belli kültürlere bağlı olmayıp bütün insanlarda ortak olan kavramları gösteren sözcüklerdir (Doerfer, 1980-1981, s.1).” şeklinde tanımlamıştır.

Temel kelimeler ile ilgili olarak, şu ölçütleri sıralayabiliriz.

1. Söz Varlığı Birincilliği:

Söz varlığı birincilliğinden, insan yaşamında birinci durumdaki varlık, kavram, iş ya da oluşları karşılması gerekmektedir. Bu noktaya dil edinimi noktasından yaklaşmanın son derece isabetli olacağını düşünmekteyiz. Gelişimleri doğrultusunda bebekler, anlama ve konuşma evresine geçen çocukların ilk öğrendikleri dil öğeleri “temel kelimeler” dediğimiz leksik kategoridir. Bebeklerin konuşmaya başladığında ilk olarak öğrendikleri kelimeler, “anne” “baba”, “ağız”, “mama”, “kaka” ve benzerleridir. Daha da dikkat çeken bir husus, henüz konuşmaya başlamamış olan çocuklara herhangi bir öğretim süreci yaşanmasa dahi özellikle yüz bölgesindeki organları sorulduğunda işaret yoluyla doğru cevapları verebilmeleridir.

2. Biçim Bilim Kapalılığı

Dillerde kullanılan temel kelimeler genelde tek heceli ve kök halinde olup iki ya da daha çok heceli olsalar bile morfolojik tahlil denemelerini sonuçsuz bırakmaktadır. Ancak Türkçe gibi eklemeli dillerde bu durumun istisnalarını düşünebiliriz. Türkoloji çalışmalarında ciddi anlamda ilk olarak Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu tarafından ortaya koyulan ve *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde etraflıca tartışılan “tek köke inme” sistemi Türkçe için farklılıklar olabileceğini göstermektedir. Kök morfem olarak kullanımı tanıklanamayan kelimeleri rekonstruktif bir yolla; biçimsel eşdeğerleri ve sistemi ortaya konamayan ekler için de kökten hareketle daha küçük parçalara ayırma denemesi mümkün görünmektedir. Örnek olarak, Eski Türkçe *köz* “göz” ve *kör-* “görmek” kelimelerinin anlam ve seslik paralelliğinden yola çıkarak bu dönemden önceki Türkçe devresi için bir **kö-* fiili tasarlayabiliriz. Bunun gibi, Eski Türkçe *tiş* “diş”, *til* “dil”, *ti-* “demek” kelimelerinin semantik uyumunda hareketle *til* ve *ti:ş* kelimelerinin *ti-* kökünden çıkabileceğini düşünmek, *ti:ş* kelimesindeki ünlü uzunluğu kesin bir sonuca varmayı engellese de, dilbilim açısından kuvvetle muhtemeldir.

3. Anlam Gücü

Temel sözcükler, diğer sözcüklere göre zihinde anlam olarak daha kuvvetli yer tutarlar. Örnek olarak, *göz* kelimesinin zihinde belirmesi *kablo* kelimesine kıyasla daha kuvvetlidir. Temel kelimeler insan hayatında önemli olan varlık, kavram, iş ya da oluşları karşıladığı için diğer kelimelere oranla anlam gücünün fazla olması da doğaldır. Bunun aksine günlük hayat içinde seyrek olarak kullanılan varlık, kavram, iş ya da oluşların zihinde bir anda belirmesini düşünmek doğru olmaz. Karışık dil özelliği göstermeye başlayan kimi lehçelerde, kullanımdan düşme eğilimi yüksek olan kelimelerin yan kelimeler olduğu; temel kelimelerin ise anlam gücüne bağlı olarak kullanımlarını sürdürdükleri görülür. Burada söz konusu anlam gücü bu kelimelerin alıntılanmasıyla ya da kopyalanmasıyla yakından ilişkidir.

Yine organ adlarının anlam gücünün bir göstergesi olarak, bu kelimelerin karşıladığı organların görevlerini yerine getirememeleri durumunda yeni bir kelimenin kullanıma girmesini ele alabiliriz. Göz – kör, âmâ; kulak – sağır; ayak~bacak – topal, dil/ağız – lâl, dilsiz; el~kol – çolak ... gibi.

4. Anlamsal Koruma

Dildeki kimi kelimeler, değişik yönde anlam değişmelerine uğrarlar. Öyle ki, ilk tespit edildiği metinlerde olumsuz anlam taşıyan bir kelime anlam iyileşmesi yoluyla tam tersi bir kavram veya varlık ifade edebilmekte (ET yabız “kötü, fena” ~ Tü. yavuz “iyi, gürbüz, güzel” gibi) veya anlam genişlemesine uğrayarak ilk tespit edildiğinde bir anlam birimine sahip olan kelime, genel kavram adı (DLT çocuk “domuz yavrusu, herşeyin ufağı” ~ Tü. çocuk “yavru” gibi) olabilmekte ya da iki anlamı da ifade etmeye (oğuz “kaba, pis” ~ oğuz “iyi huylu”) devam edebilmektedir. Bu değişimler dilin söz varlığının ne kadar değişken olabildiğini gösterir. Alt ağızlarda bu değişimler çok sık ve yoğun olarak gerçekleşebilir. Bu değişimlerin belirlenimi için, Türkiye Türkolojisinde hazırlanması oldukça ertelenmiş olan, ciddî ağız sözlüklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Dilin değişime en açık alanı olan söz varlığının bu başkalaşmaya en fazla direnç gösteren kelime alanlarından biri de temel kelimelerdir. Doerfer, bu konuyu tartışmış ve çözüme kavuşturmuştur (Doerfer, 1980-1981, s. 6).

5. Tarihsel Kullanım (Art Zamanlı Uyum)

Tarihsel kullanımdan kastedilen, bir dilin takip edilmeye başladığı ilk kaynaklardan itibaren sürekli olarak kullanımınıdır. Meseleye Türk dili açısından bakınca, tarihsel kullanımın sınırlarının ve aşamaların karışıklığı söz konusudur. Bu yüzden etimoloji çalışmalarında, G.

Doerfer'in "kronolojik sınıf"ı içinde değerlendirmeler daha derli toplu sonuç verecektir (Doerfer, 1984, s. 370-371). Ancak burada söz konusu olan temel kelimelerde ise, böyle bir kronolojiye gerek yoktur. Bizim burada sıralayacağımız örneklerde, araştırmacılar tarafından genel kabul gören dönemlere göre bir sınıflandırma yoluna gidilmiştir.

Ana Temel Organ Adları

AĞIZ:

ağaz, ağız ET. >

ağız DLT. s.10 ; ağız KB. s.10 ; ağız AH. s.II ; ağız

İBM. s.8 ; ağız ME. s.84 ; ağız KE. s.10 , dehen (A.) KE. s.167 ; ağ(ı)z (ağız ; giriş) NF. s.8

; ağız MM. s.86 ; ağız KHŞ. ; ağız SKT. s.7 ;

ağız Kid. s.2 , aız Kid. s.3 ; ağız KK. s.99 ; avuz Etz. s.144 ; ağız~avuz CC. s.3 ; ağ(ı)z

Ştr. s.318 ; ağız LÇ. s.16 ; ağız

MN. s.301 ; ağ(ı)z BN. s.214 ; ağ(ı)z GN. s.286 ; ağız DK. s.5 ; ağız SaKT. s.9 ; ağız BL.

s.124 ; ağız KT. s.1 ; fem (A.) TS. III/659 >

aaz Ga. ; ağız, damağ (damak, ağız) Az. ; ağız Tkm. ; ağız Özb. ; égiz U. ; ooz Kır. ; avız

Kaz. ; avız, söyleş, tél Ta. ; aas Şor. ; oos Alt. ; avuz Kar. ; awuz Kmk. ; awı≠ Bşk. avuz,

aylandırgan Krç. ; aas Tu. ; avuz Kary. ; avız Nog. ; uos Yak. ; awız Kzn. ; şívar Çuv. ;

ağız Hal. ağaz II (-Or. ; -Tr. ; -Yz.) DS. 85 ; avız (-Ay. ; -Bo.) DS. 385

AYAK:

aða... ET. ;

ayak DLT. s. 54, adhak~azak DLT. s. 56 ; aða... KB. s. 4 , aya... KB. s.45 ; aða..., aya... AH. s.VI ;

ayak İBM. s.13 ; aða... ME. s.84 , aya... ME. s.95 ; aða... KE. s.5 , aya... KE. s.60 , kadem

KE. s.284 ; aða... NF. s.5 ; aða... MM. s.86 , aya... MM. s.96 , ...adem (A.) MM. s.163 ; aða...

SKT. s.6 , aya... SKT. s.18 ;

aðak Kid. s.1 , aya... Kid. s.8 ; ayağ KK. s.102 ; ayak Etz. s.145 ; ayak CC. s.17 ;

ayağ Ştr. s.332 , aya... Ştr. s.332 , ...adem Ştr. s.389 ; ayağ LÇ. s. 45 ;

aya... MN. s.308 , ...adem (A.) MN. s.379 ; aya... BN. s.229 , ...adem (A.) BN. s.368 ;

ayağ~aya~aya... GN. s.296 ; ayağ DK. s.26 , aya... DK. s.26 , ...adem (A.) DK. s.160 ; aya...

SaKT. s.54, ...adem (A.) SaKT. s.379 ; aya... BL. s.128 ; aya... KT. s.5 >

ayak Ga. ; ayağ, gılça (kalça, ayak) Az. ; ayak Tkm. ; ayağ... Özb. ; ayağ, aya..., put U. ; ayak,

but Kır. ; aya... Kaz. ; ayak Ta. ; azak Şor. ; ayak, bazar, but, turum Alt. ; ayak Kar. ; aya...,

but Kmk. ; aya... Bşk. ; ayak Krç. ; ayak Nog. ; but (ayak), davan Tu. ; ayah Kary. ; ayak

Kzn. ; atax Yak. ; ura Çuv. ; hada... Hal. aya« (-Ar. ; -Kr.) ; ayağ (-Bt.) DS. 399

Ayak, Türk dilinin tasnifleri ve karşılaştırmalı ses bilgisi incelemelerinde sık sık başvurulan bir temel kelimedir. Kelimenin kök ünlüsünün sonundaki -d ünsüzü tarihî ve çağdaş lehçelerde türlü değişimlere uğramıştır. Bu değişim, eldeki verilere göre genellikle -y olma temayülündedir. Ancak -z, -t, -r, gibi değişme ve -d gibi korunma olayları da mevcuttur. Tasniflerde kullanılan seslik ölçüt de budur. Çuvaşçadaki *ura* biçimi, Çuvaşçanın ses özelliklerine göre ilk hecede yuvarlaklaşma, ET kök ünlüdeki -d'nin r olması ve iki heceli kelimelerde son ünsüz olan -k'nin düşmesi sonucu oluşmuştur.

BAŞ, KAFA, KELLE:

baş **ET.** ;
baş (*yara anlamı da var s. 73*) **DLT. s.72** ; baş **KB. s. 62** , baş (*baş, ön, uç*) **KB. s.63** (**baş: yara anlamı da var s. 64**) ; baş **AH. s.VIII** ;
baş **İBM. s.16** ; baş **KE. s.80** , ...afā (A.) **KE. s.285** ; baş (*baş, önsöz, uç*) **ME. s.99** ; baş (*baş, kafa ; uç, ilk ; ileri gelen kişi, önder*) **NF. s.50** ; baş (*ön, uç*) **MM. s.101** ; baş **KHŞ.** ; baş **SKT. s.22** ;
baş (*baş, kafa ; yara*) **Kid. s.15** ; baş **KK. s.103** ; baş **Etz. s.148** ; baş **CC. s.26** ; baş **Ştr. s.340** ; baş **LÇ. s. 68** , kapa **LÇ. s.212** ;
baş (*baş, kafa, kafatası ; yara, çıban*) **MN. s.311** , ...afa **MN. s.379** ; baş **BN. s.235** ; baş **GN. s.300** ; baş **DK. s.39** ; baş **SaKT. s.70** ; baş (*baş ; yara*) **BL. s.130** ; baş **KT. s.8** >
baş, kafa **Ga.** ; baş, ğafa **Az.** ; baş, depe, kelle, ser **Tkm.** ; baş, källä **Özb.** ; baş, kalla **U.** ; baş **Kır.** ; baş **Nog.** ; baş **Kaz.** ; baş **Ta.** ; baş **Kar.** ; baş **Kmk.** ; baş **Bşk.** ; baş, çokı **Alt.** ; baş **Krç.** ; baş **Tu.** ; baş **Kzn.** ; baş **Yak.** ; baş **Çuv.** ; baş **Hal.** ; fas(II) (-Çkr.) **DS. 1837**

Baş kelimesi fonetik değişmelerle Türkçenin bütün varyasyonlarında kullanılmaktadır. Bu kelimenin yanında Arapça ...afā kelimesi, KE'den başlayarak EAT, Çağatayca ve Oğuz grubu lehçelerinde; Farsça *kelle* kelimesi ise Özbek, Uygur, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Genel Türkçede ş'li bir kelimenin Çuvaşçada l olması gerekiyorken baş kelimesi puş biçiminde kullanılmaktadır. S. Çağatay, bu durumunun teklik 3. kişi iyelik eki +şe eklenmesiyle pul+şe > puşşe > puş değişimleriyle oluştuğunu düşünmektedir (Çağatay, 1972 s. 237).

BURUN:

burun **EU.** ;
burun (*burun, öne doğru çıkıntı yapan yer*) **DLT. s. 118** ; burun **KB. s.117** , burun (*önce, ileri*) **KB. s.116** ; burun ??? **AH. s.13** ;
burun **İBM. s.22** ; burun **ME. s.108** ; bur(u)n (*burun ; önce*) **NF. s.89** ; burun **MM. s.123** ; burun **SKT. s.34** ;
burun **Kid. s.23** ; burun **KK. s.106** ; burun (*burun ; önce*) **Etz. s.158** ; burun~burun **CC. s.42** ; burun (*önce ; burun*)
Ştr. s.357 ; burun **LÇ. s.80** ; burun (*evvel demektir ki...*) **AL. s.143** ;
burun **MN. s.320** ; bur(u)n **GN. s.314** ; burun **DK. s.62** ; burun (*burun ; önce*) **SaKT. s.113** ; burun **BL. s.134** ; burun **KT. s.18** >
burun **Ga.** ; burun **Az.** ; burun **Tkm.** ; burun **Özb.** ; burun **U.** ; burun, murdu **Kır.** ; burun **Nog.** ; burun **Kaz.** ; burun **Ta.** ; burun **Şor.** ; burun, tumçuk, koñjor, tumçak **Alt.** ; burun **Kmk.** ; burun, cuh **Krç.** ; burun, haay **Tu.** ; burun **Kar.** ; burun **Kzn.** ; burun **Yak.** ; burun, dāmā..., dumā... **Hal.**

Kelime, bur- “kokmak, güzel kokmak” KB 6625 filinden gelişmiştir. M. Erdal, bur-filinin bu “buğ, buhar, buğu” isminden +(A)r- ekiyle fiil yapıldığı görüşündedir (Erdal, 1991, s. 500). Ancak yazar, bundan sonra *burun* kelimesiyle ilgili bir açıklamada bulunmaz.

DİL:

til~til ET. ;
 til DLT. s.615 ; til KB. s.446 ; til AH. s.LXIII ;
 dil İBM. s.27 , til İBM. s.72 ; til ME. s.187 ; til KE. s.632 ; til NF. s.425 ; til MM. s.253 ; til KHŞ. ; til SKT. s.155 ;
 dil Kid. s.34 , til Kid. s.102 ; til KK. s.125~Etz. s.258 ~ CC. s.188 ;
 til Ştr. s.459~LÇ. s.136 ~AL. s.188 ;
 dil MN. s.332~BN. s.278 ~GN. s.327 ; dil DK. s.90 ; dil SaKT. s.151 ; dil BL. s.140 ; dil KT. s.25 >
 dil Ga. ; dil, zaban (F.) Az. ; dil Tkm. ; til Özb. ; til, zaban (F.), zuvan (F.) U. ; til Kır. ; til Kaz. ; tël Ta. ; til Şor. ; til Alt., Tel. Şor, Sag.,; til Krç. ; til Kmk.; tâl Bşk.; dil Tu. ; til Kary. ; til Kzn. ; til Yak.; çâlhe Çuv.; til Hal.

Kelime, C. Brockelmann'a göre, ti- “demek” fiil kökünden gelmiş ve -l ekiyle isimleştirilmiştir. Diş için geçerli olan kelimenin ünlüsünün önlüğü-artlığı ile ilgili okuma ve görüş farklılıkları dil için de geçerlidir. Brockelmann'a göre kelimenin ünlüsünü art damaksıl l kalınlaştırmıştır. Kelime başı ünsüz Oğuz grubu ve Tuvacada tonlularak d- olmuştur. Yeni Uygur ve Azeri Türkçelerinde Farsça *zaban* kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Dünya dillerinde dil anlamındaki organ adının “konuşma sistemi” anlamındaki kelimeyi karşılaması bu organın konuşma eylemindeki katkısından kaynaklanmaktadır.

DIŞ:

tiş EU. ;
 tiş DLT. s.618 ; tiş KB. s.453 ; tiş AH. s.LXIV ;
 diş İBM. s.27, tiş İBM. s.73 ; diş ME. s.115, tiş ME. s.188 ; tiş KE. s.638 ; tiş NF. s.428 ; tiş KHŞ. ; tiş SKT. s.157 ;
 tiş Kid. s.103 ~KK. s.126 ; diş~tiş Etz. s.165 ; tiş CC. s.190 ;
 tiş LÇ. s.133 ~AL. s.183 ;
 diş MN. s.334~BN. s.281 ~GN. s.329 ; diş DK. s.93 ; diş SaKT. s.156 ; diş BL. s.140 ; diş KT. s.25 >
 diş Ga. ; diş Az. ; diiş Tkm. ; tiş Özb. ; çiş U. ; tis Nog.; tis Kaz. ; tês Ta. ; tiş Şor. ; tiş Alt. ; tiş Krç. ; diş Tu. ; tiş Kar. ; tiş Kmk.; tâş Bşk.; tiş Kzn. ; tiis. Yak.; şîl Çuv.; tiş Hal.

Kelime bütün tarihî ve çağdaş lehçelerde yerine yabancı bir kelime alınmadan kullanılmaktadır. Kelimenin ilk ünsüzünün Oğuzcanın gelişimine uygun olarak EAT'den başlayarak günümüz Oğuz lehçelerinde tonlu olarak kullanıldığı görülür. Kelime başındaki ünsüz, lehçelerin eğilimleri doğrultusunda Yeni Uygurcada ç- “çiş”; Çuvaşça'da da ş- “şîl” olmuştur. Kelimenin ünlüsünün ET.'deki şekilleri üzerinde kimi tartışmalar olmuş, metin neşirlerinde ı'lı ya da i'li biçimler araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir. (Aynı durum *til* kelimesi için de geçerlidir.) Kelime sonundaki ünsüz Yakutça ve Kazakçanın eğilimine uygun

olarak –s; Çuvaşça’da ise bir “*lir*” dili olması nedeniyle –l olmuştur. Kelimenin ünlüsü Türkmençe, Yakutça ve Halaççada uzun olarak görülmektedir.

EL :

älig ET. ...ol EU. ;
eliğ DLT. s. 176 ; el, elig KB. s. 145 ; el AH. s.XVIII , elig AH. s.XVIII , ilig AH. s.XXIX ;
el İBM. s.29 ; el ME. s.118 , elig ME. s.118 ; el(i)g KE. s.185 , ...ol (*kol, el*) KE. s.367 ; el
NF. s.118 , el(i)g NF. s.119 ; el MM. s.134 , elig MM. s.134 , il MM. s.155 ; el~elig SKT.
s.44 ;
äl Kid. s.10 ; el KK. s.108 ; ...ol (*el*) KK. s.116 ; él~il Etz. s.168 ; el CC. s.61 , kol (*kol ve el*)
CC. s.113 ;
elig Ştr. s.365 , ...ol (*el*) Ştr. s.406 ; il LÇ. s.57 , ilik LÇ. s.60 , ...ol (*el*) LÇ. s.238 ; il AL.
s.69 , ilik AL. s.67 , ...ol (*el*) AL. s.334 ;
el MN. s.340 , dest (F.) MN. s.330 ; el BN. s.293 ~GN. s.341 ~DK. s.103 ; el SaKT. s.175 ,
il SaKT. s.347 ; el BL. s.144 ; el KT. s.29 ; kol (*el*) TS. 4/ 2609-2610 >
el Ga.~Az. ; gool Tkm. ; ...ol Özb. ; ...ol, el, dest (F.) U. ; kol Kır. ; kul Ta. ; kol Şor. ; kol
Alt. ; kol Krç. ; kol, bilek Kar. ; kol Nog. ; kol Kaz. ...ol Kmk. ; ...ul Bşk. ; kul Kzn. ; iliğ
Yak. ; alı~hul Çuv. ; ä()l Hal.

GÖZ:

köz ET. ;
köz DLT. s. 369 , karak (*bkz. göz bebeği*) DLT. s. 266 ; köz KB. s.287 ; ...ara... (*göz, göz
bebeği*) KB. s.223 ; köz AH. s.XL ;
köz İBM. s.47 ; köz ME. s.151 ; ...ara... (*göz, göz bebeği*) KE. s.297 , köz KE. s.394 ; köz
NF. s.264 , dıde (<F. *göz*) NF. s.109 ; köz MM. s.186 ; köz KHŞ. ; ‘ayn (A.), köz SKT. s.97
; köz Kid. s.53 ; köz KK. s.117 ; köz Etz. s.209 ; köz CC. s.123 ;
köz Ştr. s.411 ; köz LÇ. s.271 ;
göz MN. s.357 , çeşm (F.) MN. s.324 ; göz BN. s.326 ~GN. s.364 ~DK. s.127 ; göz SaKT.
s.285 , ‘ayn (A.) SaKT. s.56 ; göz BL. s.150 ; göz KT. s.36 >
göz Ga. ; göz, çeşm (F.), dide (F.), éyn (A.) Az. ; garak, göz Tkm. ; köz Özb. ; köz U. ; köz,
karek (mec.) Kır. ; köz Nog. ; köz Kaz. ; küz Ta. ; karak Şor. ; karak, kös, körgöş Alt. ; köz
Krç. ; karak Tu. ; köz’ Kar. ; göz Kmk. ; kü≠ Bşk. ; küz Kzn. ; kös Yak. ; kuş Çuv. ; köz
Hal.
bakanak(II) ; ba«anak(II) *göz, gözbebeği. Bakanağın çıksın!* (-Isp.; -To.; -Hat.; -Nğ.; -Ant.)
; goz (III) (-Nğ.) DS. s. 491

Genel Türkçe’de ET köz kelimesi ilk metinlerden başlayarak tespit edilmektedir. KB ve KE bu kelimenin yanı sıra ...ara... kelimesi de kullanılmaktadır.

Göz kelimesinin yerine çeşm, dıde gibi Farsça, ‘ayn gibi Arapça kelimeler Azeri Türkçesi, EAT ve kimi Harezmece eserlerde yer yer kullanılmıştır.

KULAK:

...ula..., ...ulğa..., ...ul...a... ET. ;
kulak~kulkak~kulkak DLT. s.376 ; ...ula..., ...ulğa... KB. s.290 ; ...ula... AH. s.XL ;
kulak İBM. s.47 ; ...ula... ME. s.151 ; ...ula... KE. s.398 ; ...ula... NF. s.267 ; ...ula... MM. s.186
; ...ula... KHŞ. ; ...ula... SKT. s.98 ;

...ula... **Kid. s.81** ; ...ulağ **KK. s.117** ; kulak **Etz. s.210** ; kulak **CC. s.124** ;
...ula... **Ştr. s.412** ; ...ulağ **LÇ. s. 238** , üzn (<A.) **LÇ. s.11** ;
...ula... **MN. s.390~BN. s.391 ~GN. s.413 ~DK. s.193** ; ...ula... **SaKT. s.434** ; ...ula... **BL. s.166** ; ...ula... **KT. s.52** ; kulak **TS. 4/2715** >
kulak **Ga.** ; ğulağ, ğuş (F.) **Az.** ; gulak **Tkm.** ; ...ulâ... **Özb.** ; ...ula... **U.** ; kulak **Kır.** ; kulak **Nog.** ; ...ula... **Kaz.** ; kolak **Ta.** ; kulak **Şor.** ; kemirçek, kulak **Alt.** ; kulak **Krç.** ; ...ula... **Kmk.** ; ...ola... **Bşk.** ; kulak **Tu.** ; kulak **Kar.** ; kulak **Kzn.** ; kulgağh **Yak.** ; hulha **Çuv.** ;
...ula... **Hal.**
işitgen Kulak. (-Çkl.), **işidek** (-Bo.) ; **bork(III)** (*Kulak*) (-Ky.) **DS. 740**

Kelime, Türk lehçelerinde alıntısız olarak kullanılmaktadır. Etimolojisi üzerine çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. (Bkz. Eren, 2000) Sadece Azeri Türkçesinde, Farsça *ğuş* kelimesi Türkçe kelimenin yanında kullanılmaktadır.

saç:

saç **ET.** ;
saç **DLT. s.477** ; saç **KB. s.376** ;
saç **İBM. s.57** ; saç **ME. s.170** ; saç **MM. s.225** ; saç **NF. s.355** ; saç **KE. s.529** ;
saç **Kid. s.84** ; saç **KK. s.121** ; saç **Etz. s.233** ; saç **CC. s.157** ;
saç **LÇ. s.177** ;
saç **BN. s.435 ~GN. s.455 ~DK. s.254** ; saç **SaKT. s.586** >
saç **Ga.** ; saç **Özb.** ; saç **U.** ; saç **Kır.** ; saç **Kaz.** ; saç **Ta.** ; ses **Bşk.** ; saç **Nog.** ; saç **Şor.** ;
saç **Alt.** ; saç **Krç.** ; saç **Tu.** ; saç **Hak.** ; saç **Tkm.** ; saç **Kmk.** ; saç **Kar.** ; saç **Kzn.** ; saç **Çuv.** ; as **Yak.** ; saç **Hal.**

Kelime, Eski Türkçeden itibaren tüm dönem metinleri ve Çağdaş Lehçelerde görülür. Yaptığımız taramalarda saç kelimesinin yanında hiçbir alıntı şekille karşılaşmadık. Çağdaş lehçelerde kimi ses eğilimi kimi de ses olayları neticesinde değişik kullanımlar mevcuttur.

KALP, YÜREK:

yürek **EU.** ;
yürek **DLT. s.825** , köñül **DLT. s.361** ; yürek **KB. s.562** ;
yürek **İBM. s.93** ; yürek **KE. s.751** ; köñ(ü)l (*gönül, yürek ; hafıza, akıl*) **NF. s.259** , yürek **NF. s.492** ; yürek **MM. s.282** ; yürek **KHŞ.** ; köñül **SKT. s.94** , yürek **SKT. s.194** ;
ök (*kalp*) **Kid. s.65** , yüräk **Kid. s.130** ; köngül **CC. s.118** , yürek **CC. s.237** ;
yürek **LÇ. s.304** ;
gönül (*gönül, kalp*) **MN. s.355** ; yürek **BN. s.495** ; gönül (*gönül*) **BN. s.321** ; gönül (*gönül, kalp*) **GN. s.361** , yürek **GN. s.497** ; yürek **DK. s.343** ; gönül (*gönül, kalp*) **SaKT. s.282** , kalb (*A. kalp, yürek*) **SaKT. s.384** , yürek **SaKT. s.769** ; gönül **BL. s.149** , yürek **BL. s.195** ;
yürek **KT. s.75** ; can evi **TS. II/750** >
kalp, ürek **Ga.** ; köks (*mec. yürek*), köñül, ürek **Az.** ; yürek **Tkm.** ; yüräk, ...alb **Özb.** ; jürek **U.** ; cürök **Kır.** ; cürek **Kaz.** ; yörek **Ta.** ; yürek **Kmk.** ; yörek **Bşk.** ; çürek **Şor.** ; cürek, kögös **Alt.** ; cürek **Krç.** ; çürek (yürek) **Tu.** ; ürak, köngül, yurk **Kar.** ; yürek **Kzn.** ; çäre **Çuv.**

cürek (-To.; -Kn.) ; fehîr (-Kü.) ; çiğerevi (-İsp.; -İst.; -Ant.) ; canavi (-Ezm.), canevi-1 (İsp.; -Ml.), canev-1 (-İsp.), conevi (-Gm.) **DS.** 854 ; üre« (-Kr.), ürek (IV) (-El.) **DS.** 4068 ;

YÜZ, ÇEHRE, BENİZ:

yüz **ET.** , bânîz **ET.**;

yüz **DLT.** s.826 , meñ(iz) (*beniz, yüz*) **DLT.** s. 411 , kırtış¹ (*yüz rengi ; yüz*) **DLT.** s. 320 ; yüz **KB.** s.562 , meñiz (*yüz*) **KB.** s.313 , ...ırtış (*yüz ; deri, ten ; renk*) **KB.** s.251 , li...a (<A. yüz) **KB.** s.306 ; yüz **AH.** s.LXXVI ;

yüz **İBM.** s.93 ; yüz **ME.** s.213 ; didâr (F.) **KE.** s.170 , li...â (A.) **KE.** s.414 , yüz **KE.** s.751 , meñ(i)z (*beniz, yüz*) **KE.** s.434; yüz **NF.** s.492 , dıdâr <F. (*çehre, yüz*) **NF.** s.109 ; yüz **MM.** s.283 ; yüz **KHŞ.** ; yüz **SKT.** s.194 ;

yüz **Kid.** s.131 , mâniz **Kid.** s.58 ; yüz **KK.** s.132 ; yüz **Etz.** s.291 ; çıray **CC.** s.50 , dider (F.) **CC.** s.58 , meyiz **CC.** s.133 , yüz **CC.** s.238 ;

çıray (*moğ. çıray*) **Ştr.** s.361 , yüz **Ştr.** s.485 ; yüz **LÇ.** s.305 , beñiz **LÇ.** s.75 , bet (*çehre, beñiz, yüz, ruy*) **LÇ.** s.73 ; çıray **AL.** s.234 , mingiz **AL.** s.375;

yüz **MN.** s.454 , beñiz **MN.** s.314 , rû√ (F.) **MN.** s.420 ; dıdâr (F.) **BN.** s.277 , beñ(i)z (*surat, yüz*) **BN.** s.241 , yüz **BN.** s.495 ; yüz **GN.** s.498 , beñ(i)z **GN.** s.302 , dı#âr **GN.** s.329 ; yüz **DK.** s.343 , beñiz **DK.** s.43 , dı#âr **DK.** s.94 ; yüz, vech (A.) **SaKT.** s.771 ; yüz **BL.** s.195 ; yüz **KT.** s.76 > beniz (*beniz, yüz*),

sima, üz **Ga.** ; üz, ariz (*yanak, yüz*), çöhre, didar (F.) , çene, beniz **Az.** ; yüz, meñiz **Tkm.** ; başârâ, bet, âft, ...ıyâfa, çehrâ, çıray, yüz **Özb.** ; yüz, çıray, didar (F.), meñza (Ç.) **U.** ; cüz, ıray, oroy (F.), öñğ², sıyak **Kır.** ; bet, bet-ajar/bet-avız, öñ-tüs, didar (F.), düz, cüz **Kaz.** ; it, yöz **Ta.** ; çüs, şıray (<moğ. çıray) **Şor.** ; cüs **Alt.** ; bet, sıpat, yüz **Kmk.**; bit, yö# **Bşk.**; bet, çıray, cuh, bet (*yüz, çehre*), türsün, bet türsün **Krç.** ; arın, şıray (*çehre, yüz, görünüş*) **Tu.** ; yüz, çıray, surat, bet **Kar.** ; bit **Kzn.**; yüz, sürât **Hal.** ; üz (-Kr., -Vn.) **DS.** 4084 ;

Yukarıda görüldüğü gibi, yüz kavramındaki kelimelerin Türk lehçelerinde değişik kelimelerle karşılanmıştır.

Ara Temel Organ Adları

BOYUN:

boyun **ET.** ;

boyun, boyun **DLT.** s. 105 ; boyun **KB.** s.104 ;

boyun **İBM.** s.21 ; boyun **ME.** s.107 ; boy(u)n **KE.** s.134 ; boy(u)n **NF.** s.83 ; boyun **MM.** s.119 ; boyun **KHŞ.** ; boyun **SKT.** s.32 ;

boyun **Kid.** s.21 ; boyun **KK.** s.105 ; boyun **Etz.** s.155 ; boyun~boyun **CC.** s.39 ;

boy(u)n **Ştr.** s.354 ; boyun **LÇ.** s.87 , moyun **LÇ.** s.281 ;

boyun **MN.** s.318 , boyun **MN.** s.318 ; boy(u)n **BN.** s.252 ; boy(i)n **GN.** s.310 ; boyun **DK.** s.56 ; boyun **SaKT.** s.109 , boyun **SaKT.** s.109 ; boyun **BL.** s.133 ; boyun **KT.** s.16 > boyun, ense, gıta **Ga.** ; boyun **Az.** ; boyun **Tkm.** ; boyin **Özb.** ; boyun **U.** ; moyun, kerdan (F.) **Kır.** ; moyun **KKlp**; moyun **Kaz.** ; moyun **Ta.** ; moyun **Şor.** ; moyun, kolcur (moğ.) **Alt.** ; boyun **Krç.** ; boyun, gerdan **Kar.** ; boyun **Kmk.**; moyun, ünş **Bşk.**; moyun **Kzn.** ; moy, moğy, moyun **Yak.** ; mîy **Çuv.**; boyun **Hal.**

¹ **İBM.** s.'da kırtış "yüzün derisinin üstü" olarak tanımlanmaktadır. **İBM.** s.43

² beniz **Kır.**

Kelime, genel Türkçede ilk metinlerden başlayarak ortak olarak kullanılır. Kelime kökü için Räsänen ve A. Rona-Tas tarafından *boñ rekonstrüksiyonu tasarlanmıştır. Şu halde kelime, boy kökünden çıkmıştır. Sondaki –un eki değişik organ adlarında karşımıza çıkmaktadır. (alın, burun, koyun ... gibi)

DİZ:

tiz ET. ;
 tiz DLT. s.628 ; tiz KB. s.454 ; diz AH. s.XVII ;
 diz İBM. s.27 ; tiz ME. s.188 ; tiz, yinçük (*diz, incik kemiği*) KE. s.638 ; tiz NF. s.428 ,
 yinçük (*incik kemiği, diz*) NF. s.487 ; tiz MM. s.255 ; diz SKT. s.42 ;
 diz Kid. s.35 , tiz Kid. s.103 ; tiz KK. s.126~Etz. s.259 ; tiz CC. s.190 , tizgi CC. s.190 ;
 tiz LÇ. s.133 ~AL. s.182 ;
 diz MN. s.334~BN. s.281 ~GN. s.329 ; diz DK. s.94 ; diz SaKT. s.156 , tiz SaKT. s.698 ;
 diz BL. s.141 ; diz KT. s.26 >
 diz Ga. ; diz Az. ; dıız Tkm. ; tiz, tizzä Özb. ; tiz U. ; tize Kır. ; tize Kaz. ; têt, tubık Ta. ;
 tize Şor. ; tize, codo, çiçke söök (*diz, ince kemik*), üye, üyediñ, üyedeñ Alt. ; tobuk Krç. ;
 diskek Tu. ; tız, tüz Kar.; çârkuşsi Çuv.; tîz, zânû (Far.) Hal.

DUDAK :

ärin ET. ; érin, ir(i)n (*dudaklar, ağız*)
 DLT. s. 189 ; tutak
 İBM. s.77 ; –eb ME. s.155 , tuta... ME. s.191 ; duda... KE. s.173 , ir(i)n KE. s.271 , la | l (A.)
 KE. s.413 ; toda... NF. s.429 ; tuda... SKT. s.159 , tuta... SKT. s.161 ;
 ärin Kid. s.12 , tuta... Kid. s.108 ; ðuðag KK. s.108 ; dudag Etz. s.166 , irin Etz. s.179 ;
 totak~todak CC. s.193 ;
 †uda... DK. s.294 ; duda... SaKT. s.161 ; duda... BL. s.142 ; duda... KT. s.28 ; tudak TS. 5/
 3847 > dudak Ga. ; leb, dodağ Az. ; doodak Tkm. ; läb Özb. ; érin, lep, kalpuk U. ; erin Kır.
 ; erin Nog.; erin Kaz. ; irên Ta. ; erni Şor. ; erin, tañday Alt. ; erin Krç. ; erin Tu. ; erin
 Kmk.; irân, Bşk.; erin, dudak Kar.; tuta Çuv.; ärün,lävş, lävç, läb, duda... Hal.
 erin (-İst.) DS. 1770 ; doda« (-Kr.; -Yz.), dodak (-Çkr.; -Sm.) DS. 1534;

Dudak kelimesi, H. Eren'in (Eren, 1999) veya A. Tietze'nin (Tietze, 2002) iddia ettiği gibi Eski Kıpçakçadan değil Harezmi Türkçesinden itibaren metinlerde tespit edilmektedir. Harezmi Türkçesinde *irin* kelimesi sadece KE'de dudak kelimesiyle birlikte kullanılmış, dönemin diğer eserlerinde sadece Tü. **dudak** kelimesinin fonetik biçimleri tercih edilmiştir. Eski Kıpçakça metinlerde iki kelimenin de kullanıldığı görülür.

Günümüz lehçelerinde, Oğuz grubu dışındaki lehçelerde *erin* tercih edilmiş, Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi Çağataycanın varisi yazı dillerinde Türkçe kelimenin Farsça *leb* alıntısı da kullanılmaktadır. Çuvaşça, geçerli olan seslik özelliği dolayısıyla ikinci hecenin sonundaki –k ünsüzünü düşürerek, şaşırtıcı biçimde Oğuz lehçeleri ile paralel olarak *tuta* kelimesini kullanır.

Doerfer, dudak kelimesinin ilk olarak kadın cinsel organı unsuru olarak kullanıldığını, daha sonra ağzın dışarıya doğru bölümü anlamına geliştiğini; bu anlamdaki *erin* kelimesinin daha eskicil olduğunu düşünmektedir (TMEN, s. 952). Modern lehçeler içinde bu anlamdaki kelime için Halaçça'da *erin*, *dudak*, *leb*, *levş~levç* kelimelerinin fonetik varyantlarının kuulanılmakta olduğu görülür. Halaçça için *erin* biçiminin aslî olduğunu; *dudak*'ın Azeri Türkçesinden alındığını düşünebiliriz.

PARMAK :

ärñäk, äñrāk ET.

; ernek~erñek DLT. s. 191 ; ernek KB. s.158 ;

barmak³ İBM. s.16 ; barmak ME. s.98 , ernek ME. s.120 ; barma... KE. s.79 , ernek KE. s.209 ; barma... NF. s.49 ; barma... MM. s.101 ; barma... KHŞ. ; barma... SKT. s.22 ;

barma... Kid. s.15 ; parmak Etz. s.229 ; barmak CC. s.25 ;

ernek (*parmakların ucu*) LÇ. s.10

; barma... MN. s.311 ; barma... BN. s.235 ; barma... GN. s.300 ; parma... DK. s.248 ; barma... SaKT. s.69 ; barma... BL. s.130 ; parma... KT. s.61 ; barmak TS. I/402 >

parmak Ga. ; barmag Az. ; barmá... Özb. ; barma..., çemek, uşsa... ..ol U. ; barmak, mança Kır. ; barmak Nog.; barma..., savsa... Kaz. ; barmak Ta. ; kol, sabar (moğ.) Alt. ; ergek, salaa Hak.; barmak Krç. ; salaa Tu. ; barma... Kmk.; barma... Bşk.; parmak Kar. ; barmak Kzn. ; tarbak Yak.; pürne Çuv.; barma... (marma...), burma..., birma..., tırna... Hal.

bamak,bāmak (-İsp.; -Brd.; -Dz.), **bamrak** (-Ank.), **bannak(I)** (-Ama.; -Nğ.; -İç.), **barba**« (-Kr.) DS. 512 ; barmak, bārmak I (-Ba., -Bo., -Tr., -To., -Or.) , barmah (-Kr. , -Vn.) , barnak (-İsp., -Es., -Bo., -Mr., -Kn., -Ada.) DS. 534

Kelime, ET ve Karahanlıca'da *ernek* olarak geçiyorken, Harezmi Türkçesi'yle birlikte parmak biçiminin kullanım sahasına çıktığı görülüyor. Dönem eserleri içinde KE'de her iki kelime de geçmekte, diğerlerinde sadece barmak biçimi görülmektedir. Kıpçak eserlerinde barmak şekli mevcuttur. EAT eserleri içinde *ernek* kelimesine rastlanmaz. Kelimeyi tematik bir açıdan ele alıp değerlendiren Emine Gürsoy-Naskali, ernek kelimesinin *er* “er, adam” kelimesinden +nek isim yapım ekiyle oluşturulup “küçük adam, adamcık, adama benzer şey” anlamıyla açıklanabileceğini düşünmektedir (Gürsoy-Naskali, 1997, s.1).Genel Türkçenin öz söz varlığı içinde “elin tutmaya yarayan kısımları”nı karşılamak üzere kullanılan ernek ve parmak kelimelerinin değişik organ adlarında kullanılan +Ak ekiye bitmesi ve muhtemel köklerinin arasındaki (er- “ulaşmak, ermek” bar- “varmak, gitmek”) anlam uygunluğu dikkate şayandır.

Çağdaş şekiller içinde *ernek* kelimesi yalnızca Hakasça'da tespit edilmektedir. Kelime başındaki b- ünsüzü Tü.'de tonsuzlaşıp p- olmuş, diğer çağdaş lehçeler içinde kendini korumuştur.

³ ereñek: parmak ucu İBM. s.30

SAKAL:

sa...al EU. ;
sakal DLT. s. 483 ; sa...al KB. s.378 ;
sakal İBM. s.58 ; sa...al ME. s.171 ; sa...al KE. s.531 ; sa...al NF. s.358 ; sa...al MM. s.227 ;
sa...al SKT. s.131 ;
sa...al Kid. s.87 ; §a...al KK. s.121 ; sakal Etz. s.231 ; sakal CC. s.159 ;
sa...al Ştr. s.440 ; sa...al LÇ. s.186 ;
sa...al BN. s.436 ~GN. s.456 ~DK. s.256 ; sa...al SaKT. s.589 ; sa...al BL. s.177 ; §a...al KT. s.63 ; baş kılı TS. I/443 >
sagal Ga. ; sağgal Az. ; sakgal Tkm. ; sã...âl Özb. ; sa...al U. ; sakal Kır. ; sakal Nog. ; sa...al Kaz. ; sakal Ta. ; sagal Alt. ; sak'al Krç. ; sakal Kzn. ;sakal Kar. ; sa...al Kmk. ; ha...al Bşk. ; sağgal Hak. ; suhal Çuv. ; sa.....al Hal.

6. Diyalektolojik Eş Değerliği (Eş Zamanlı Uyum)

Temel kelimelerin diyalektolojik eş değerliği bir önceki “tarihsel kullanım” özelliği ile yakından ilgilidir. Ancak, söz varlığının her an değişime açık bir dilbilimsel alan olması nedeniyle, bu iki özelliği ayrı ayrı değerlendirmek bizi daha isabetli bir sonuca götürecektir.

Diyalektolojik eş değerlik ile, bir dilin değişik lehçeleri ile lehçelerin ağızları arasında söz konusu kelime kategorisinin kullanım açısından örtüşmeleri değerlendirilmektedir. Mesele, Türkçe gibi, sınırlarını kabaca çizmek gerekirse, güneyde Basra körfezi, batıda Balkanlar-Orta Avrupa çizgisi, doğuda, yaklaşık olarak, Japon denizi, kuzeyde Baltık denizi arasında kalan bir coğrafi alanda çok çeşitli lehçelere bölünmüş bir dil olunca daha büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Coğrafyanın değişikliği ve lehçelerin oluşmasında en büyük paya sahip olan zaman unsurunun uzunluğu ve Türkçenin çeşitli varyantlarının kullanıldığı bu alanının kültürel olarak çok zengin olması bu varyantların birbirleri arasında temel sözcükler düzeyinde istisnalara tahammül göstermeyi gerekli kılar.

7. Az Değişirlik / Alınma Kapallığı :

Dilin değişime en açık alanı, söz varlığı olmasına rağmen temel kelimeler değişime uğramazlar. Bu durum, temel kelimeleri belirlemede eldeki en önemli dayanaklardır. Ancak, yukarıda sözü edildiği gibi, Türkçenin geniş varyasyon çeşitliliği içinde kimi istisnaları da doğurmakta ve temel kelime olan bir isim kopyalanabilmektedir. Bu kopyalamada dildeki temel kelimenin tamamen kullanımdan düştüğünü düşünemeyiz; böyle durumlarda, temel kelime, kök morfem olarak ya da deyimlerde, atasözlerinde, ikilemelerde yaşantısını sürdürebilecektir.

8. Kelime Yapımı Kaynaklığı

Toplum yaşamında yeni ortaya çıkan varlık, kavram, iş ya da oluşları dilde ifade etmek için, bir dilin kendi sistemi içinde⁴, iki yola başvurulur. Bunlardan ilki ve dil araştırmalarına çokça konu olanı “kelime yapımı”; ikinci ise, dilin söz varlığındaki mevcut öğelere yan anlamlar yüklenmesidir. Yan anlamlar yüklenmesini aşağıda ele alacağız.

Türkçe, eklemeli bir dil olması dolayısıyla “kelime yapımı” noktasında yoğun olarak türetme yolunu kullanmış ve değişik varyasyonlarının türetme sistemleri ve ekleri derinlikli biçim bilgisi monografilerinde ele alınmış ve ortaya konmuştur (OTWF gibi). Türetme sistemleri incelenirken, kök morfemlerden hareketle bir inceleme bizleri ilginç sonuçlara götürecektir. Maalesef Türk dilinin kelime yapımı üzerine karşılaştırmalı monografilerde bu hususun ele alınıp değerlendirildiği söylenemez.

Yine Türkçenin kelime yapımı incelemelerinde, türetmenin Türk dili için karakteristik bir yol olmasından kaynaklıyorsa gerek, birleştirme yolunun pek fazla ele alınmadığı görülmektedir. Oysa birleştirme yoluyla da kelime yapımı, dilimiz için üretken bir vasıttır. Birleştirmenin yolları, birleşen unsurların görevleri vb. meseleler karşılaştırmalı bir biçimde ilkin dönem dönem, daha sonra da grup grup değerlendirilmesi Türk dilbilgisi mantığı hakkında zihinlere ışık tutacaktır.

Türk dilinin kelime yapım sistemi kuşkusuz sadece türetme ve birleştirme yollarıyla işlememektedir. Bu sorun, başka bir araştırma konusudur. Ancak bir eksiklik olarak şunu kaydetmeliyiz ki, modern dilbilimin kelime yapımı yolları, Türk dili üzerinde etraflıca ele alınıp değerlendirilmelidir.

İşte araştırmaya konu olan temel kelimeler, dilin kelime yapımı sistemi içinde fazlaca kullanılan kategorilerden birisi olarak yer almaktadır. Bu durumu şu örneklerle teyit edebiliriz:

Baş kelimesi:

Tü. *Başa baş, başağaç, baş ağırlık, baş ağrısı, başak, başaklamak, başaktör, başaktris, başaltı, başarı, başarmak, başasistan, baş aşağı, başat, başbakan, baş başa, başbayi, baş belâsı, baş bezi, baş bıçağı, baş biti, başbuğ, baş çanağı, başçavuş, başçı, başçık, başeski, başka, başkan, başkent, başlamak, başlıca, başlık, başörtü, baş sağlığı, başsız, baştankara, başvurmak ...gibi*

⁴ Alıntı kelime kullanımı da dilin kod oluşturma yollarından bir olmakla beraber, bu araştırmada bir dilin kendi kaynaklarından hareketle alınacağından bu yol değerlendirme içine alınmamıştır.

Kır. *Başat, başçı, başka, başkar-, başsız, başta, baştamak, baştaak~baştanak, baştalgıç, baştamal, baştan-, baştapkı, baştaş-, baştık, baştuu, ...gibi*

Kaz. *Basal...ı, bas-ayağı, basbarma..., baskeser, baskar- , bas...ı, baspa-bas, basta- , bastamaşı, bastı-bastı, bastı..., başşı, basında ...gibi*

Yuy. *Başa..., baş-aya..., başbašta..., başçı, başkéser, baş...ar-, başlamçı, başlanguç, başlıguçı, başlı..., başlı-, başmalta... ...gibi*

9. Anlatım Bilimi Açısından Yansızlık

Anlatım bilim, açısından yansızlık ile kelimenin genel anlaşılabilirliği ve genel kullanılabilirliği kastedilmektedir. Dilbilimsel olarak konuşan bir insanın kullandığı kelimelerden onun eğitimi, yaşı, mesleği veya sosyal statüsü hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Ancak dildeki temel kelimeler böyle çıkarımlarda bulunmaya izin vermeyen bir nitelik gösterir. “Atın yuları yüzünde yaralar açmış.” diyen bir kişinin kullanmış olduğu “yular” kelimesinden, o kişinin mesleğinin çiftçilik veya veterinerlik olabileceği çıkarımında bulunabiliriz. “Bugün sabahtan beri başım çatlarcasına ağrıyor.” cümlesini kullanan bir kişi çiftçi, veteriner, doktor, öğretmen, ev hanımı, şöför, öğrenci, işçi vb. olabilir. Yaşı, eğitimi ve toplumsal statüsü hakkında hiçbir çıkarımda bulunamayız.

10. Anlamsal Gelişebilirlik

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, yeni varlık, kavram, eylem ya da oluşları dilin kendi sistemi içinde karşılamanın yollarından biri de var olan kodlara yeni semantik görevler yüklemektir. Bu durum dilbilim incelemeleri içinde esas olarak anlam bilimi konuları içinde değerlendirilir. Türk dili üzerindeki incelemeler, genel olarak ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi üzerine yoğunlaşmış, anlam bilimi konuları pek fazla ele alınmamıştır. TDK Türkçe Sözlük’te ilk anlamından başka, *göz* kelimesinin 13; *ağız* kelimesinin 12; *baş* kelimesinin 15; *ayak* kelimesinin 14 yan anlamı daha vardır.⁵

11. Deyimsel Kullanım Kaynaklığı

Yukarıda sözü edildiği gibi temel sözcükler, insan hayatında önemli varlık, kavram, iş ya da oluşları karşılamaktadır. Bu önem, dil alanında da kendini değişik kullanım çeşitliliğine itmiş ve dillerde sık sık başvurulan mecaz yoluyla deyim anlamları kazanmıştır. Temel kelimelerin kaynaklık ettiği deyimler diğer kelimelere kıyasla daha fazla ve çeşitli kullanılmaktadır.

⁵ Tarihî Türkiye Türkçesinin organ adlarının kazandıkları yan anlamlar için (A-E ile başlayan kelimelerde) TETTL’ya bakılabilir.

Meseleye Türkçe açısından bakılınca durum hiç de farklı görünmemektedir. TDK tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısına göre “göz” temel kelimesiyle kurulmuş olan deyimler bu durumu kanıtlayacak niteliktedir.⁶ Bunun dışında yazıtlardan başlamak üzere bugüne kadar gelen eserlerimizde derinlikli bir inceleme yapılırsa görülecektir ki, temel sözcükler, her dönemde çok doğurgan bir şekilde deyim kullanımına kaynaklık etmişlerdir. Bu duruma kabaca bir göz atmak için “göz” kelimesiyle ilgili birkaç deyim örnek olarak belirtelim:

Közi kaşı yablak bol- “Gözü kaşı berbat olmak; ağzı burnu dağılmak” K[ül] T[igin] Kuzey 11

Közi yügerü kör- “Gözleri yukarı bakmak; başı dik olmak” B[ilge] K[agan] Doğu 2

Közi yaş saç- “Gözünden yaş serpil-” KB 80

Körür közke ursa körünmez bol- “Gören göze vursa, (o bile kötü) görülmemek” KB 537

Közi su..... “Aç gözlü, gözü aç.” KB 3568

Közünke hēç uy...u kirme- “Gözüne hiç uyku girmemek, uyuyamamak” NF 369-16

Göz aç- “Gözünü açmak; olayların ve gerçeklerin farkına varmak” DKK D136-2

Gözü buñı “Göz derdi” DKK D231-5

Gözün aydın “Gözün aydın” DKK D270- 12/13.

Deyimlerin yanında temel kelimeler, atasözlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Atasözlerinde:

⁶ “(bir şeye) ... gözüyle bakmak; göz açamamak; göz açıp kapayıncaya kadar; göz açtırmamak; göz alabildiğine; göz almak; göz ardı etmek; göz atmak; göz aydına gelmek (gitmek); göz boyamak; göz boyamacılık; göz değmek; göz dikmek; göz doldurmak; göz doyurmak; göz etmek; göz gezdirmek; göz göre göre; göz göz olmak; göz gözü görmemek; göz hapsine almak; göz kamaştırmak; göz kaş süzmek; göz kesilmek; göz kırpmamak; göz kırpmak; göz koymak; göz kulak olmak; göz kuyruğuyla bakmak; göz nuru dökmek; göz önünde tutmak / bulundurmak; göz önüne almak; göz önüne getirmek; göz süzmek; göz ucuyla bakmak; göz ucuyla görmek; göz ucuyla süzmek; göz yıldırmaq; göz yum(ma)mak; göz aydın etmek; gözden çıkarmak; gözden düş(ür)mek; gözden geçirmek; gözden gönülden çıkarmak; gözden kaçırmak; gözden kaybetmek; gözden kaybolmak; gözden nihan olmak; gözden sürmeyi çalmak/çekmek; gözden uzak tutmak; gözden uzaklaşmak; göze almak; göze batmak; göze çarpmak; göze diken olmak; göze girmek; göze görün(me)mek; gözle görülür, elle tutulur hâle gelmek; gözle yemek; gözler önüne sermek; gözleri açılmak; gözleri bayılmak; gözleri berraklaşmak; gözleri buğulanmak (bulutlanmak); gözleri çakmak çakmak (olmak); gözleri çukura gitmek/kaçmak; gözleri dolmak; gözleri dolu dolu olmak; gözleri dönmek; gözleri evinden/yuvalarından uğramak/fırlamak; gözleri fal taşı gibi açılmak; gözleri fıldır fıldır etmek/dönmek; gözleri ışıklı olmak; gözleri kamaşmak; gözleri kan çanağına dönmek; gözleri kanlanmak; gözleri kapanmak; gözleri kararmak; gözleri parlamak; gözleri sulanmak; gözleri süzülme; gözleri takılıp kalmak; gözleri velfecri okumak; gözleri yaşarmak; gözleri yollarda kalmak; gözlerinde şimşek(ler) çakmak; gözlerinden okumak; gözlerine inanmamak; gözlerine uyku girmemek; gözlerini uyku tutmamak; gözlerini(gözünü) oymak; gözlerini açmak; gözlerini alamamak; gözlerini bayılmak; gözlerini belirtmek; gözlerini bitirmek; gözlerini devirmek; gözlerini dikmek; gözlerini fal taşı gibi açmak; gözlerini kaçırmak; gözlerini kan bürümek; gözlerini kapamak; gözlerinin içi gülmek; gözlerinin içine kadar kızmak; gözü (gözleri) kararmak; gözü üstünde kalmak; gözü açık gitmek; gözü açıklık; gözü açılmak; gözü akmak; gözü alışmak; gözü almamak; gözü arkada kalmak; gözü bağlı olmak; gözü bir şeye (bir şeyin üzerinde) olmak; gözü bulanmak; gözü çıkmak; gözü dalmak; gözü doymak; gözü dönmek; gözü dumanlanmak; gözü dünyayı görmemek; gözü gibi saklamak; gözü gibi sevmek; gözü gitmek; gözü gönü açılmak; gözü görmek olmak ...”

DLT. *Ağız yese köz uyadhur.* “Ağız yese göz utanır.”

DLT. *Künge baksa köz kamar.* “Güneşe baksa göz kamaşır.”

Yeni Uygur: *Çiş tökülüp dil ...alıdu.* “Diş dökülür dil kalır”; *Adem körki yüzdur, yüzniñ körki köz, égiz körki tildur, tilniñ körki söz.* “İnsanın güzelliği yüzdür, yüzün güzelliği göz, ağzın güzelliği dildir, dilin güzelliği de söz.”

Kazan Tatar: *Tilniñ süyegi yuk.* “Dilin kemiği yok.”

Kırgız: *Tiş barda taş çaynoo kerek, tiş tüşkөndө aş çaynalmak emes.* “Diş varken taş çiğnemek gerek, zira diş dökülünce yemek bile çiğnenmez”

Özbek: *Tiş bergän «udâ âş häm berär.* “Diş veren Allah, aş da verir.”

Azeri: *Tek elden ses çihmaz.; Sözü ağzında bişir, sonra çı«ar.*

Gagavuz: *Tatlı dil ilanı delikten çıkarır; Tatlı dil can alır.*

Kumuk: *Dos başga, düşman ayağa ...arar.* “Dost başa, düşman ayağa bakar.”

Kazak: *Til kılıştan ötkir.* “Dil kılıçtan keskin”

Türkmen *El eli yuvar, iki el birigip yüzi yuvar.* “El eli yıkar, iki el birleşip yüzü yıkar”

Çuvaş: *Hârih şil vitâr tuhsassîn hârâh yala sarîlat’* “Kırk dişi yarıp geçince, kırk köye dağılır.”

Yukarıdaki atasözleri, Türk dünyasının değişik bölgelerinden rastgele seçilmişlerdir. Bu atasözlerinin Türkiye Türkçesinde kullanılanlarla paralellik arz etmesi ilgi çeker. Yalnız Türkiye Türkçesinde kullanılanlarla değil; kendi aralarında da büyük oranda denklik, ortaklık gösterirler. Dikkat edildiğinde görülecektir ki, birbirleriyle ortaklık / paralellik gösteren atasözleri temel kelimelerle kurulmuşlardır. Yan kelimelerle kurulmuş olan atasözleri için böyle bir genel uyumdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

12. Kullanım Sıklığı

Dilbilimin temel kelimeleri belirlemedeki ölçütlerinden birisi de kullanım sıklığıdır. Bir dilin kullanım kolaylığı, ifade zenginliği gibi yönlerini değerlendirirken, o dilin söz varlığının nicelik olarak genişliğinin yanı sıra kelime sıklığını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Kullanım sıklığı, dildeki kelimelerin işlerliğini göstermesi bakımından dilbilim incelemelerinde önem verilmesi gereken bir husustur. Ayrıca dillerin kopyaladığı kodları da sıklık bakımından incelenmesi, bir dil için karışık dil, arı dil, izole dil gibi sınıflandırmalarda kullanılması gereken önemli bir ölçüttür.

Meseleye Türk dilinin temel organ adları tarafından bakıldığında, söz konusu kelimelerin gerek asıl anlam, gerekse yan anlamlarıyla kullanım sıklığı oranlarının oldukça yüksek olduğu görülecektir.

Bu durumu tespit için “ayak” kelimesinin kök morfem olarak sıklığını, dizinleri yapılmış, sahalardan rastgele seçilen bazı eserlerdeki sayılarını belirtelim:

KB 40; DLT 44; NF 71; AY. 37; MG 40; KG 41; DK 34; KE 161; Marz. 23; GT 40; LD 34.

13. Çağrışım Önceliği

İnsanlar dili kullanılırken, türlü tercihlerde bulunurlar. Her insan mevcut dili farklı farklı kullanır. Kimi insan fonemleri standart dildekinden farklı telaffuz eder, kimi ünlü uzunluklarını kendi tercihinin göre sesletir, kimi insanların da kelime seçimleri farklılık arz eder. Dilbilimde bireylerin dil kullanımını araştıran alana *idiolekt* adı verilir.

Bireylerin kelime tercihlerinin farklılık gösterebileceğini yukarıda söylemiştik. Bu durum ya alıntı kelime kullanmak, ya halk ağzındaki kelimeleri tercih etmek şeklinde olur.

Ancak temel kelimeler adını verdiğimiz söz bölümü idiolektlerin üstündedir. Farklı ağız bölgelerinden, kültür bölgelerinden, ekonomik ve sosyal sınıflardan olan insanların temel sözcükler konusunda seçim şansları yoktur. Cinsel organların adları, bu duruma istisna teşkil ederler. Cinsel organ adlarının, kullanımını ayıp sayıldığından bu kelimeler sık sık diğer dillerden kopyalanabilir ya da çocuk dilindeki eş anlamlıları tercih edilebilir.

Bölüm öğrencilerimiz üzerinde yaptığımız bir anketle temel sözcüklerin “çağrışım önceliği”ni tespit etmeye çalıştık. Kendilerine 15 saniye verilen öğrencilerden, dağıtılan boş kağıtlara akıllarına ilk gelen organ adlarını yazmalarını istedik. Anket sonunda, öğrencilerin ilk sıralarda *el, yüz, kol, baş, ayak, göz, ağız, dil, diş, burun* gibi Doerfer’in sınıflandırmasıyla temel organ adları olan kelimeleri yazdıklarını gördük. Hiçbir öğrencinin, *topuk, aşık, alın, safra kesesi, şakak, diz* gibi kelimeleri yazmadığını; bir iki öğrencinin cinsel organ adlarını dilde kullanılan adlarıyla değil “cinsel organlar” ifadesiyle belirttikleri görüldü.

Sonuç:

1. Dillerin akrabalıkları incelenirken ilk başvurulan leksik ölçütler temel kelimelerdir.
2. Altay dil akrabalığını organ adları bakımından değerlendiren G. Doerfer, temel organ adları belirlediği kelimelere göre İndo-germen dillerinde ortaklık oranını %81,25 olarak belirlemiştir. Doerfer, Altay dillerinde ise bu durumun akrabalığın çok ötesinde basit kopyalamalar olduğunu söylemektedir (Dorerfer, 1980-1981, s. 11).

Günay Karaağaç, Doerfer'in görüşünü "ağız, dil, kulak" kelimeleri etrafında son derece derinlikli yazısında çürütmüş ve meselenin Türkçe gibi varyasyon çeşitliği bakımından zengin bir dil için ilk önce kendi içinde sonra da bu akraba dillerle ciddi karşılaştırmalar ile ele alınıp değerlendirilmesini önermiştir (Karaağaç, 1993, s.109).

Doerfer'in göz önünde bulundurmadığı önemli bir husus, indo-germen dillerinin kullanıldığı alan ile Altay dillerinin yayım alanıdır. İndo-germen dillerinin kullanıldığı, esas olarak, Avrupa kıtasının alanının, Altay dilleri alanına göre küçüklüğü ve bu küçüklüğe bağlı olarak dil etkileşiminin daha kolay olabileceği düşünülebilir. Böyle bir durumda Doerfer'in düşündüğü Altay dilleri arasında ortaklığın alıntılara dayandığı, soyca bir akrabalığın imkânsızlığı düşüncesi, İndo-germen dilleri için daha kuvvetlidir.

Dil incelemelerinde diyalekt oluşumlarında esas ayrışım zemini olarak zaman unsurunun yanı sıra coğrafyanın da göz önünde bulundurulması gerekir.

3. Karşılaştırmalı Türkoloji incelemelerinde –özellikle ses bilgisi- temel organ adları ilk başvurulacak veriler olmalıdır. Bunun dışında, hayvan adları da temel kelimelerden olmak yönüyle söz konusu incelemelerde önemli bir yer tutmaktadır.

KISALTMALAR

- Az.** Azeri Türkçesi
- Alm.** Almanca
- Alt.** Altay Türkçesi
- Ar.** Arapça
- Başk.** Başkurt Türkçesi
- Çuv.** Çuvaş Türkçesi
- ET** Eski Türkçe
- Far.** Farsça
- Fr.** Fransızca
- Ga.** Gagavuz Türkçesi
- Hak.** Hakas Türkçesi
- Hal.** Halaç Türkçesi
- İng.** İngilizce
- Krç.** Karaçay-Balkar Türkçesi
- Kar.** Karaim Türkçesi
- Kaz.** Kazak Türkçesi
- Kzn.** Kazan Tatarcası
- Kır.** Kırgız Türkçesi
- Kmk.** Kumuk Türkçesi
- Nog.** Nogay Türkçesi
- Osm.** Osmanlı Türkçesi
- Özb.** Özbek Türkçesi
- Tat.** Tatar Türkçesi
- Tkm.** Türkmen Türkçesi
- Tu.** Tuva Türkçesi
- Tü.** Türkiye Türkçesi
- Yak.** Yakut Türkçesi
- Y.N.** Yazarın Notu
- Yuy.-U.** Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- Ahmerov, K. Z. (1964) *Russko-Başkirskiy Slovar* , Moskova.
- Akalın, Ş, H.; Tannagaşeva, N. N. (1995) *Şor Sözlüğü*, Adana
- Aksan, Doğan (1995) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK-439 5. Baskı
- Aksan, Doğan (1996) *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara, Engin Yayınları
- Aksu, N.; Işık, A. (1997) *Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul-MEB Yayınları
- Az.** Altaylı, Seyfettin (1994) *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, I-II*, İstanbul-MEB Yayınları
- KB.** Arat, Reşit Rahmeti (1947) *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara, TDK, 3. Baskı
- Arat, Reşit Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*,(Neşre Hazırlayanlar: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce) İstanbul, TKAE
- AH.** Arat, Reşit Rahmeti (1992) *Atabetü'l-Hakayık*, (2. Baskı) Ankara-TDK
- Arıkoğlu, E; Kuular, K. (2003) *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-2003
- NF.** Ata, Aysu (1998) *Nehcü'l-Ferâdîs III Dizin-Sözlük*, Ankara: TDK
- KE.** Ata, Aysu (1997) *Kısâsü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara-TDK 681-1
- Ata, Aysu (1997) *Kısâsü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, Ankara-TDK 681-2
- Ata, Aysu (2002): *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36
- DLT.** Atalay, Besim (1998) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara-TDK: 521, 4. Baskı
- TZ:** Atalay, Besim (1945) *Ettuhfetü-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul-TDK C.II. 21
- Atalay, Besim (1970) *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası-Ankara
- Nog.** Baskakov, N. A (1963) *Nogaysko-Russkiy Slovar* , Moskova
- Kid.** Caferoğlu, Ahmet (1931) *Kitâb Al-İdrak li-Lisân Al-Atrâk*, İstanbul, Evkaf Matbaası
- Clauson, Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press
- Çağatay, S. (1972) *Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, DTCF Yayınları-Ankara

Devellioğlu, Ferit (1999) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 16. Baskı

OTWF: Erdal, M. (1991) *Old Turkic Word Formation*, Harrassowitz – Wiesbaden.

Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara

Doerfer, G. (1980-1981) “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu” TDAY-B 1980-81; s.1-11.

Doerfer, G. (1989) *Lexik und Sprachgeographie des Chalads*. Wiesbaden.

Doerfer, G. (1984) “Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler” (Çeviren: Dr. İlhan Çeneli) *Türk Dili*, S.392-393, s. 366-374.

Eckmann, Janos (1995) *Nehcü'l-Ferâdis*, Yayınlayanlar: S. Tezcan- H. Zülfikar, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518

Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara

Ergin, Muharrem (1993) *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*” İstanbul, Bayrak Yayınları, 21. Baskı

DK: Ergin, Muharrem (1997) *Dede Korkut Kitabı I-II*, TDK –Ankara (3. Baskı)

Gabain, Annemaria von (1995) *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK 532, 2. Baskı

Gadjiahmedov, N. E. (1991) *Russko-Kumikskiy Slovar'*, Mahaçkala

CC. Grønbech, K. (1942) *Komaniches Wörterbuch, Türkischer wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Einar Munksgaard

Gültek, Vedat (2004) *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara-Bilim ve Sanat Yayınları

Gürsoy-Naskali, E. (1997) “Türkçede Parmak ve Beş Parmağın İsimleri” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 233-240.

Gürsoy-Naskali, E.; Duranlı, M. (1999) *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara-TDK.

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1984) *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1997) *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul- İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3405

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1996) *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara-TDK: 638

Hacıeminoğlu, Necmeddin (1991) *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Hafuz, M. E. (1995) *Russko-Karaimskiy Slovar' – Krimskiy Dialekt*, Moskva
- Hengirmen, M. (1999) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay.-Ankara;
- Karaağaç, G. (1993) “Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz” *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VII, s.85-114.
- Karaağaç, G. (1997) *Lutfi Divanı*, Ankara-TDK.
- SaKT** Karabacak, Esra (1995) *Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım*, III. Cilt, Boston-Harvard University
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989) *Gülistan Tercümesi*, Ankara-TDK
- AY** Kaya, Ceval (1994) *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara -1994
- KT.** Kirişçiöğlü, M. Fatih (1988) *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmûs Tercümesi'ndeki Uzun İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Koç, Kenan (2003) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-Akçağ Yayınları
- MN:** Korkmaz, Z. (1973) *Marzubân-Nâme Tercümesi*, DTCF yay. –Ankara
- Korkmaz, Z. (2003) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK-Ankara (2. Baskı) s.213.
- Ştr:** Kargı Ölmez, Z. (1996) *Şecere-i Terākime*, Simurg – İstanbul.
- Komisyon (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bak. Yay., Ankara
- Necip, Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban) Ankara-TDK
- Orubayeva, B. O. vd (1988) *Russko-Kirgizskiy Slovar'*, Frunze
- SKT:** Sağol, Gülden (1995) *An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish*, III. Cilt, Boston, Harvard University Press
- LÇ.** Şeyh Süleyman Efendi (1398) *Lügat-i Çağatay ve't-Türkü 'O&mānı*,
- Karç.** Tavkul, U. (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara-TDK
- Tekin, Talat (1988) *Orhon Yazıtları*, Ankara-TDK.
- TETTL:** Tietze, A. (2002) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Simurg – İstanbul.
- MM** Toparlı, Recep (1988) *Mu'înü'l-Mürîd*, Erzurum- Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 15
- Toparlı, Recep (1992) *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara- TDK: 555

Toparlı, Recep (1999) *El-Kavânînü 'l-Küllîye Li-Zabti 'l-Lügat 'it-Türkiyye*, Ankara TDK 728

Toparlı, Recep (2000) *Kitab-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, Ankara, TDK 763

Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük- CD*, Ankara, Halıcı Yazılım A.Ş.

DS Türk Dil Kurumu *Derleme Sözlüğü*,

TS Türk Dil Kurumu *Tarama Sözlüğü*,

BL. Turan, Fikret (2001) *Bahşayış Lügati: Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük (Dilbilim İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım)*, Bilimsel Akademik Yayınları-İstanbul

MG Uğurlu, Mustafa (1987) *Münyetü 'l-Guzat*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

Yudahin, K. K. (1998) *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A.B. Taymas) Ankara-TDK

Yüce, N.; Çağatay, S.; Oraltay, H. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul-TDAV Yayınları

ME. Yüce, Nuri (1993): *Mukaddimetü 'l-Edeb*, Ankara- TDK: 535 2. Baskı